

ПРИНЦИП КОМПЛЕМЕНТАРНОСТІ В МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ЕКОНОМІКИ

Проаналізовано сутнісне розуміння явища комплементарності як однієї з базових характеристик взаємодії та взаємодоповнюваності у різних сферах наукових знань; виокремлено його загальні ознаки та особливості прояву у міждисциплінарному контексті у дослідженнях економіки; наголошено на комплементарній природі інститутів і багатовекторності людини у її прагненнях до взаємодії та взаємодоповнюваності; зроблено акцент на руйнівному впливові економічної діяльності на довкілля, що об'єктивно породжує необхідність комплементарної взаємодії для забезпечення економічного розвитку.

Ключові слова: принцип комплементарності, міждисциплінарний підхід, взаємодоповнюваність.

JEL: O1

Постановка проблеми. Проблеми економічного розвитку є виключно важливими на всіх етапах розвитку людської цивілізації. Неоднозначність ситуації, яка має місце в сучасних наукових розробках, обумовлюється запитом суспільства до економістів щодо того, що вони не в змозі пояснити реальні економічні процеси з позицій традиційної економічної теорії. Досвід суспільно-економічних трансформацій у постсоціалістичних країнах, провали економічних курсів низки країн, що розвиваються, потрясіння на світових фондових і валютних ринках дають підстави визнати реальністю те, що проблема еволюції економічної системи та переходу до іншого її типу не була глибоко усвідомлена економістами, зважаючи на їх надмірне захоплення моделлю ринкової економіки, а також недооцінкою потенціалу політичної економії у вирішенні нетрадиційних проблем перехідного періоду. Визнано, що розвиток ринкової економіки не обов'язково відбувається так, як це описується в підручниках, а абстрактно-теоретичні константи економічної науки, що працюють "при інших рівних умовах", не працюють у конкретних обставинах місця і часу.

Щоб пояснити сучасні суспільно-економічні процеси, потрібно вивчати їх різноманіття та взаємодію, використовуючи такий метод, який дозволяє уявити реальність як певним чином упорядковану сукупність складових, виділити їх загальні риси або подібності, визначити міру і ступінь їх взаємодії, взаємообумовленості та взаємодоповнюваності у реальному вимірі. Зазначені обставини роблять акцент на застосуванні явища комплементарності у дослідницькому пошуку та вивченні його потенційного дослідницького ресурсу. Актуальність статті обумовлюється тим, що метод і теорія економічної комплементарності в нашій країні ще маловивчені та незнайомі широкому науковому загалу, а методологічні проблеми комплементарності є маловивченими навіть у західній економічній науці.

Мета статті – розкрити загальнотеоретичні підходи до застосування принципу комплементарності в економіці та інших дотичних сферах наукових знань; виявити та охарактеризувати теоретичні витoki дослідження комплементарності в економічній науці та систематизувати існуючі тут науково-прикладні підходи до пояснення явища комплементарності; визначити можливості та сфери застосування принципу комплементарності економічних систем на основі узагальнень.

Виклад основного матеріалу. Вперше принцип комплементарності або доповнюваності був сформульований та запропонований лауреатом Нобелівської премії

з фізики (1922), датським фізиком Нільсом Бором у рамках так званої Копенгагенської інтерпретації, яка давала нове визначення фізико-філософських принципів квантової механіки. У загальному сенсі Копенгагенська інтерпретація – ймовірнісне трактування рівнянь квантової механіки, в якому вектор стану квантової системи визначає амплітуду ймовірності. На той час сформований математично-розрахунковий апарат квантової механіки дозволяв робити точні розрахунки, однак бракувало якісного трактування отриманих результатів. У 1927 р. Нільс Бор з метою розширення можливостей якісного трактування явищ запропонував формулювання принципу комплементарності: "Сама природа квантової теорії змушує нас розглядати просторово-часову координацію та визначати причинно-наслідкові зв'язки, поєднання яких характеризує класичні теорії як комплементарні, але несумісні характеристики" [1]. У цьому контексті принцип комплементарності означає використання для опису явищ поєднання декількох понять, які в традиційному розумінні є взаємовиключними, однак за умов поєднання даватимуть найбільш повну якісну характеристику явища. Тобто сенс і визначене значення тієї чи іншої характеристики електрона (наприклад імпульс) розкриваються у взаємозв'язку з класичними об'єктами, для яких ці величини мають певний сенс і одночасно мають визначене значення (у фізиці поняття класичного об'єкта визначається вимірювальним пристроєм). У будь-якому емпіричному досліді (спостереженні) з об'єктами спостерігач отримує інформацію не про властивості об'єкта, а про властивості об'єкта в конкретних умовах, включаючи вимірювальні пристрої. Таким чином, отриману інформацію про об'єкт потрібно розглядати як комплементарну до інформації, отриманої за інших спостережень. При цьому інформацію, отриману в різних спостереженнях, не можна просто скласти в єдину картину характеристик, оскільки вона відображає комплементарні (доповнювані) сторони однієї реальності, що відповідає досліджуваному об'єкту. Найпростіше проілюструвати запропонований принцип комплементарності можна на прикладі геометричних фігур. Наприклад, маємо основне явище у вигляді трикутника, що складається з різних трикутників, котрі характеризують основний трикутник у певних різних умовах, які спостерігає дослідник, проводячи емпіричне дослідження. Як результати спостереження маємо декілька трикутників, що характеризують один трикутник у певних ситуаціях.

У класичному розумінні, складаючи ці трикутники, ми маємо отримати єдину картину явища. Постановка завдання виглядатиме таким чином: маємо явище, що складається з чотирьох поєднаних частин різного кольору. Тобто ці частини можуть буди поєднані як завгодно.

Використовуючи принцип комплементарності для цілісного відображення явища, ми задаємо додаткові параметри – явище при спостереженні центрального елемента відображає перевернутий трикутник синього кольору, при спостереженні верхньої секції відображається фіолетовий трикутник і так далі. В результаті отримуємо цілісну картину такого вигляду:

Отже, одне і те саме явище у випадку, якщо його якісно характеризувати, відповідно до принципу комплементарності демонструватиме більшу відповідність реальності досліджуваного явища. Тож і результати дослідження, що проводилося відповідно до принципу комплементарності, будуть більш достовірними.

Принцип комплементарності тісно пов'язаний із принципом невизначеності колеги Н.Бора по Копенгагенській інтерпретації Вернера Гейзенберга. Визнаючи важливість та значимість поняття комплементарності для фізики, Вольфганг Паулі, лауреат Нобелівської премії з фізики в 1945 р., запропонував називати квантову механіку теорією комплементарності.

Саме Вернер Гейзенберг відстоював думку, що принцип комплементарності має універсальний характер і "в кінцевому стані різноманітні культурні традиції – нові та

старі – будуть співіснувати, різні людські устремління можуть бути поєднані для того, щоб сформувати нову рівновагу між думками та діями, між спостереженням та активністю" [2].

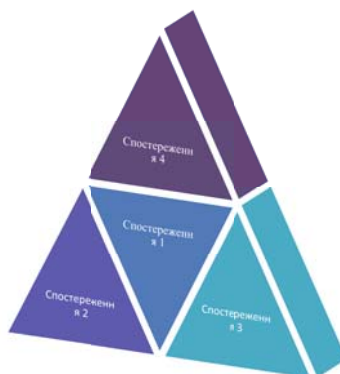

Рис.1. Структурна схема досліджуваного явища відповідно до принципу комплементарності

Джерело: розроблено автором.

Фізик-теоретик та математик Макс Борн зазначав, що ідея комплементарності має узагальнююче значення, тому що існує багато сфер людської діяльності, де один і той самий факт можна розглядати в різних, але взаємодоповнюючих контекстах [2].

Згодом принцип комплементарності знайшов своє відображення в різних сферах науки.

У теології принцип комплементарності розглядався Гельмутом Райхом з позиції додаткових можливостей для співіснування науки та релігії – використання принципу комплементарності для пояснення наукових досягнень зробило можливим співіснування (а не виключення) релігії та науки. На думку Х.Бодо та П.Оппенхаймера в теології дуже важливо застосовувати тривалентну логіку, запропоновану принципом комплементарності, а саме розглядати події з точки зору порівнюваних факторів, непорівнюваних факторів та несумісних факторів і за рахунок цього можливо досягти найбільш повного порозуміння.

У соціології принцип комплементарності використовувався для аналізу поєднання різних культур і досягнення об'єднання суспільства. Зокрема, А.Фіске досліджував проблему соціальної координації індивідів через психологічні основи культурних парадигм. На думку автора, культурний обмін, соціальна координація, когнітивна та емоційна психологія, а також природний відбір є настільки незалежними в людині, що вони не можуть розглядатися окремо, вони є настільки комплементарними, що потребують один одного для повноцінної картини індивіда [3].

Розвиваючи цю тему, Питирим Сорокін у праці "Криза нашого часу" (1941) [4] говорить про взаємопов'язаність усіх сфер суспільного життя та, як наслідок, необхідність розгляду соціально-культурного аспекту життя суспільства у його взаємодії з економічним, політичним та іншими аспектами. Особливо наголошує автор на важливості соціальних зв'язків між індивідами в суспільстві та сильну моральну основу життя суспільства. За відсутності цих взаємозв'язків існує велика ймовірність того, що підтримання суспільного порядку буде забезпечуватись виключно фізичною силою.

В юриспруденції принцип комплементарності закладений в Римському статуті і належить до сфери міжнародного кримінального права. Відповідно до нього функцію проведення кримінального провадження щодо військових злочинів по відношен-

ню до окремих країн може бути покладено на Міжнародний кримінальний суд. Відповідно до принципу комплементарності Міжнародний кримінальний суд не виключає юрисдикції національного суду в переслідуванні військових злочинів, а є додатковою інстанцією для притягнення винних до відповідальності [5].

В економічній теорії застосування поняття комплементарності пов'язується з розробками австрійського економіста, представника австрійської школи політичної економії Фрідріха фон Візера. У своїй фундаментальній праці (1914 р.) [6] вчений базує свої теоретичні викладки на тому, що сама основа економічного життя має комплементарний характер, оскільки продуктивні засоби є комплементарними і жодний з них – ані капітал, ані земля, ані праця – не створює доходу сам по собі. Три продуктивні чинники – земля, капітал і праця – в економічній теорії в узагальненій формі позначаються як три великі групи, куди можуть бути включені тисячі й тисячі відповідних продуктивних засобів, які взаємодоповнюють і взаємодіють один з одним, створюючи продуктивні блага. Їх цінність залежить від цінності кінцевого продукту, а обмеженість ресурсів визначає конкурентність і альтернативність їх використання.

Найбільш широко принцип комплементарності знайшов своє відображення в концепціях інституціоналізму. На початку 90-х років минулого століття економічний устрій країн центральної і східної Європи а також колишнього СРСР був змінений кардинально: з централізовано-планового на ринковий. Реформування було спрямоване головним чином на прискорене запровадження інститутів ринкової економіки, мінімізацію впливу держави на господарські процеси та забезпечення вільної конкуренції на відкритих ринках. Однак рецепт швидкого переходу до ринку західного зразка ознаменувався суттєвими трансформаційними втратами для переважної кількості країн колишнього соціалістичного табору. "Ринкові інститути або відторгаються, або виявляються викривленими, масовим явищем в економіках стає формування "інституційних пасток". З'являється розуміння значно більшої складності проблеми, ніж це вважалося на початку реформ. Уже з середини 1990-х років зростає увага економістів до вивчення інституційного середовища, взаємозалежності, комплементарності інститутів, що формують економічну систему" [7]. На початку нового тисячоліття була сформована концепція інституційної комплементарності, що акцентує увагу на взаємозв'язку, взаємообумовленості та взаємодоповнюваності господарських систем. "Інституційна комплементарність – це взаємозв'язок окремих інститутів та їх груп у рамках інституціональної системи, що забезпечує її функціонування як єдиного комплексу" [8]. В.Липов розглядає інституційну комплементарність як такий стан взаємозв'язку інститутів, за якого внаслідок взаємодії зростає їх ефективність [9]. Розробляючи теоретико-методологічні засади дослідження закономірностей та суперечностей комплементарної взаємодії інститутів у рамках інституційної архітектури соціально-економічних систем, В.Липов обґрунтував напрями ефективної державної політики формування моделі розвитку національної економіки і з цією метою мотивував доцільність розуміння комплементарності як "... взаємодію елементів системи, при якому вони опиняються взаємозалежними і доповнюють один одного, залишаючись відносно самостійними" [10].

Використовуючи концепцію інституційної комплементарності, В.Липов визначив східний стиль мислення – як альтернативу західному стилю: "цілісне сприйняття навколишнього світу на засадах інтуїтивного осягнення взаємозв'язків і взаємин" [11], тобто східний стиль більшою мірою базується на принципах комплементарності. В.Липов доводить, що людина Сходу розглядає свою поведінку в контексті установки на сприйняття навколишнього світу як природної гармонії, природного руху речей, загальної взаємозалежності, взаємодоповнюваності, комплементарності явищ навколишнього світу, з розумінням небезпеки у порушенні цієї гармонії. Як емпірич-

ний доказ автор наводить досвід Китаю. За загальним визнанням комплементарність елементів формованої китайської економіки "забезпечується поєднанням стимулювання господарської ініціативи на макrorівні з макроконтролем і його посиленням у періоди наростання незбалансованості економіки, розвитком багатоманітних за формами власності типів господарств, постійною корекцією структури інвестицій і виробництва у напрямі наближення її до реальних потреб народу" [11, с. 49].

"Комплементарний підхід є логічним продовженням архітектоніки інституційних систем, започаткованої А.Гриценком" [12]. Базуючись на розумінні сутності комплементарності як взаємодії елементів системи, за якої вони залежать один від одного і доповнюють один одного, залишаючись при цьому відносно самостійними, А.Гриценко використав методологічний потенціал принципу комплементарності в логіко-історичному підході до дослідження соціально-економічного розвитку між окремими країнами [13]. Для досягнення цілей дослідження автор поєднує аналіз комплементарності як поняття і методологічного принципу з комплементарністю історичного і логічного, соціального та економічного у розвитку взаємодії між країнами (зокрема, між Росією і Україною). За визначенням автора, поєднання всіх цих моментів передбачає попередній аналіз їх як відносно самостійних елементів.

Розглядаючи явище комплементарності, А.Гриценко обґрунтовує, що це поняття органічно пов'язано з протиріччям, "...взаємодоповнення елементів є їх одночасним взаємоприпущенням і взаємовиключенням, тобто протиріччям" [13, с. 53]. При цьому використовується трактування протиріччя як джерела розвитку, яке достатньо глибоко розкрито у науково-філософському доробку Гегеля.

Першим досвідом дослідження комплементарних підстав кризових явищ у світогосподарській системі у новому тисячолітті вважається праця Джона Кемпбелла "The US financial crisis: lessons for theories of institutional complementarity" (2011) [14]. Автор аналізує дві основні теорії визначення комплементарності в інституційній системі. Перша теорія визначає, що комплементарність виникає тоді, коли різні інституції підсилюють поєднують функцію посилення та підтримують ринкові ініціативи, які не могли б виникнути без цього посилення. Таким чином, для так званих економік лібералізованого ринку (США), для якого характерна жорстка конкуренція, принцип комплементарності буде реалізовуватись через підтримку інноваційних продуктів, схильності до ризику та посилення конкуренції між різними інституціями. У другій теорії йдеться про компенсаторну роль інституцій в реалізації принципу комплементарності. В цій теорії, що більш поширена серед інституціоналістів, принцип комплементарності реалізовується у вигляді компенсаторних ініціатив різних інституцій, які послаблюватимуть надто корисливі інтереси приватних компаній [14, с. 212]. Вона розглядає приватний сектор як такий, що діє виключно для задоволення власних потреб, і така діяльність потребує компенсаторного регулювання для забезпечення дотримання інтересів усіх гравців. Компенсація як прояв комплементарності в узагальненому контексті розглядається як доповнення однієї інституції іншою: коли одна інституція не може регуляторно компенсувати дефіцит, цю функцію виконує інша інституція. Прикладною ілюстрацією цієї теорії є інституційна система Данії, за якої приватний роботодавець може досить легко звільнити працівника, однак держава забезпечить працівнику достойну виплату, тренінги та варіанти релокації, які дозволять забезпечити економічне зростання на макrorівні. У висновку Дж.Кемпбелл зауважує, що різні типи інституційної комплементарності можуть співіснувати і це є необхідною умовою для забезпечення сталої системи державного управління. Комплементарність може призводити і до негативних ефектів, оскільки вона залежить від історичних умов та контексту, а позитивні ефекти можуть трансформуватись у кризові явища в результаті комплементарних дисбалансів та опортуністичної експлуатації принципів комплементарності.

Рис 2. Типи комплементарної дії на процеси розвитку

Джерело: розроблено автором.

Академік В.Геєць [15] поглибив теоретичні засади комплементарності розвитку для дослідження суспільного і економічного життя. За логікою вченого, комплементарність як поняття, що використовується в молекулярній біології, може характеризувати як суспільне, так і економічне життя. Оскільки в суспільному житті найбільш руйнівною є її екологічна складова, визначення сутності комплементарності автор розпочинає саме з аналізу екологічної проблеми і переводить її в економічну площину. Зокрема, вчений зазначає, що визначення шляхів виходу з екологічної кризи планетарного масштабу, що виникла в результаті людської діяльності, лежить у пошуку квазірівноваги суспільства і природи, яка повинна мати нові ознаки цілісного механізму їх взаємодії. Така рівновага може досягатися в результаті комплементарної взаємодії суспільства і природи, коли одне доповнює інше і при цьому мінімізує навантаження на довкілля, що в нових умовах самостійно або за допомогою все тієї ж людської діяльності починає набувати органічної властивості самовідновлення. "Оскільки людська діяльність пов'язана насамперед із найбільш руйнівною за впливом на довкілля економічною діяльністю (хоча не тільки з нею), то потрібно говорити про комплементарність взаємодії з боку суспільства, економічної діяльності та використання екологічних ресурсів нашої планети" [15, с. 15]. Тому й виникла потреба знайти ті нові складові елементи в суспільній і, в першу чергу економічній, життєдіяльності, які, з одного боку, є ключем, а з іншого – замком, при цьому вони, як єдине ціле, створюють бар'єр для руйнівного впливу людської діяльності на природне середовище, в результаті якої може загинути сама людина, якщо тільки не досягне їх комплементарної взаємодії. Таким чином, ключем, здатним захистити від наслідків очікуваної кризи або пом'якшити її наслідки, служать процеси усвідомлення суспільством його цілісності з природою, яка є тим замком, всередині котрого і формуватиметься обмеженість згубності сучасного характеру взаємодії суспільства і природи. "В цьому сутність пошуку комплементарної взаємодії суспільства і природи на шляху до органічної цілісності, де в процесі їх взаємодії вирішуються проблеми обмеженості та ефективності використання ресурсів природи, крім того, в суспільстві долається консюмеризм, насамперед шляхом формування морального фундаменту, здатного перебороти стрімкість і надмірність в зростанні людських потреб, з одного боку, і боротися з убогістю – з іншого" [15, с. 16].

Разом із тим ознаки комплементарності в економіці мають свої обмеження щодо результативності. Єдність в економіці, яка формується за рахунок проявів комплементарності і взаємодії двох або більше економічних суб'єктів, повинна супроводжуватися паралельними культурними змінами, що, у свою чергу, є результатом економічно-

го розвитку та підвищення матеріального стану людей, які на цій основі почуваються захищеними і набувають здатності до самовираження. В таких умовах властивість комплементарності у взаємодії окремих верств населення вимагає прагнення до взаємодії і взаємодоповнюваності замість конкурентної боротьби за виживання. Як результат, прагнення до єдності через взаємодоповнення і взаємодію стає органічно властивим як суспільному життю, так і економічній взаємодії. Приклад такої взаємодії на принципах взаємодоповнення і спільного функціонування економік В.Гесць вбачає у єдності європейських народів. Він, зокрема, зазначає, що "Процес формування Європейського Союзу не може бути політичним проектом. Економічна доцільність повинна бути ключовою в пошуку домінуючих пар для комплементарності, що сприяє або визначає перспективи економічного розвитку. Водночас базову роль у процесах інтеграції відіграє соціоінституційний і соціокультурний фактор. Це підтверджується висновком про те, що ключовим моментом існуючої кризи індустріальної стадії розвитку є вирішення завдання щодо глибокої трансформації соціальної сфери в зв'язку з вичерпанням ресурсів розвитку держави всеосяжного добробуту" [15, с. 18].

Комплементарність як взаємодоповнююча взаємодія в економіці вченим розглядається й у тій частині економічного співробітництва, яке дозволяє розвивати форму техніко-економічних зв'язків у сфері виробництва окремих видів товарів та об'єднання об'єктів і форм власності. У цьому контексті комплементарність має ознаки кооперації, у тому числі у формуванні єдиного ринку праці шляхом узгоджених рішень у сфері трудової міграції для формування вільного потоку робочої сили, що дозволяє підвищувати рівень життя населення завдяки новому рівню продуктивності праці. "Таким чином, кооперацію і кооперування виробництв ... можна розглядати як спосіб досягнення комплементарності серед суб'єктів, які здійснюють техніко-економічні зв'язки і взаємодоповнюють досягнення загальних цілей шляхом об'єднання об'єктів і, відповідно, форм власності" [15, с. 36–37].

А.Балабаниць та Д.Сай використали принципи комплементарності для розширення діапазону наукового пошуку у сфері управління маркетинговою взаємодією. Науковці довели, що процес планування стратегічних змін у системі маркетингової взаємодії підприємств у сучасних умовах стає однією з найбільш важливих умов досягнення конкурентних переваг, яких можна досягти за рахунок формування налагоджених маркетингових відносин зі споживачами і бізнес-партнерами на основі гармонізації всіх груп інтересів, та досягнення синергічного ефекту від партнерства на основі комплементарності стратегій. У контексті вирішення цього важливого завдання автори запропонували матрицю комплементарності стратегічних змін, використання якої, за їх переконанням, дозволить підприємствам забезпечити рівновагу у системі маркетингової взаємодії у процесі стратегічного управління нею. По суті планування стратегічних змін повинно завершуватися розробкою матриці комплементарності стратегічних змін. Матриця комплементарності дає чітке уявлення про те, як глибоко стратегічна зміна проникає у кожен сферу і яка ступінь толерантності стратегічної зміни по відношенню до інших сфер; яка сила перетворень відбувається у кожній сфері та який ступінь радикальності стратегічних змін [16, 17].

В агроекономічних дослідженнях В.Степаненко згадує явище комплементарності у контексті еластичності попиту на сільськогосподарську продукцію (так звана перехресна еластичність) при дослідженнях українського ринку м'яса, виявлення основних його закономірностей і тенденцій. Як справедливо зазначає автор, характерною особливістю є те, що при зміні ціни швидкість падіння попиту аналогічна, а еластичність різна. До показників, що відбивають еластичність попиту залежно від інших факторів, належать: еластичність попиту за рівнем доходів споживачів; еластичність

попиту за ціною комплементарних, взаємодоповнюючих товарів (або навпаки, за ціною альтернативних товарів-замінників) [18]. І з цим не можна не погодитися.

Наведений теоретичний аналіз свідчить, що термін "комплементарність" широко застосовується в найрізноманітніших галузях знань. З природничих дисциплін це поняття перейшло в гуманітарні, а згодом й у соціально-економічні. Це свідчить про серйозний методологічний пошук в оновленні методологічного інструментарію досліджень сучасних суспільно-економічних процесів і явищ. У процесі розвитку наукового пізнання час від часу спостерігаються певні радикальні зміни, пов'язані з науковими революціями, що супроводжуються переглядом, уточненням і критикою колишніх ідей, методології та методів дослідження. Перехід до нової системи пізнання пов'язаний із взаємодією і розвитком процесів диференціації та інтеграції знань.

Диференціація наукового знання в економічній науці є необхідним етапом у її розвитку. Вона спрямована на більш ретельне і глибоке вивчення окремих явищ та процесів, що веде до виокремлення нових економічних дисциплін зі своїм предметом і специфічними методами пізнання. У процесі таких змін зростає точність і глибина знань економічного життя суспільства. Однак поглиблення диференціації у науковому пізнанні супроводжується послабленням зв'язків між окремими науковими дисциплінами та зниженням взаєморозуміння між вченими – представниками старих і нових галузей наукових знань. Історична спадщина свідчить, що інколи представники різних галузей економічної науки не тільки не розуміють інструментарій окремих її нових напрямів, але й не визнають теорій, методів і кінцевих результатів досліджень, отриманих новаторами від науки.

Разом із тим у результаті розвитку дисциплінарного підходу до наукового пізнання єдина економічна наука перетворюється в сукупність відокремлених, ізольованих, вузьких сфер економічних знань, які на певному етапі не можуть повною мірою пояснити кардинальних трансформацій у суспільстві. В таких умовах посилюється роль і значення нового інтегративного підходу до вивчення економічної реальності. Тільки подібний науковий підхід до організації економічних досліджень сприяє відкриттю глибоких, загальних закономірностей, що обумовлюються подібними явищами і необхідністю пізнання нових процесів розвитку господарського життя.

Висновки

Узагальнюючи сутнісне розуміння поняття "комплементарність" у різних сферах наукових знань, слід виділити його загальні характерні особливості, що визначають його доцільність і необхідність використання для досліджень сучасних соціально-економічних процесів.

По-перше, комплементарність є однією з базових характеристик буття людини (економічного, соціального, екологічного, культурного тощо), оскільки етимологічно слово "комплементарність" походить від латинського "complementum" – доповнення. Тобто ідея доповнюваності (додатковості) має загальне значення; її філософське розуміння полягає у тому, що вона – на противагу однобічності – може стати важливим кроком на шляху прогресу у розумінні загальної єдності людського буття на землі, додатковості між раціональними та ірраціональними аспектами розвитку господарських систем.

По-друге, економічна основа існування суспільства (земля, праця і капітал) має комплементарну природу, оскільки продуктивні засоби виробництва є комплементарними і жодний з них – ані капітал, ані земля, ані праця – не створює доходу сам по собі. Тобто комплементарність – це така взаємодія елементів економічної системи, при якій її складові, залишаючись відносно самостійними, є взаємозалежними і доповнюючими один одного.

По-третє, ідея комплементарності запозичена у сферу сучасної економічної науки з теоретичних розробок у різних сферах наукового пізнання, що, власне кажучи, є за-

кономічністю для виникнення і розвитку нових методологічних засад самої економічної науки, з яких випливає теза про багатовекторність людини у її прагненнях до взаємодії та взаємодоповнюваності замість боротьби за виживання. Таким чином прагнення до єдності через взаємодоповнення і взаємодію стає органічною властивістю суспільного і економічного життя.

По-четверте, людина, яка у прийнятті рішень керується принципом комплементарності, розумінням і сприйняттям навколишнього світу як природної гармонії, загальної взаємозалежності, взаємодоповнюваності явищ навколишнього світу, усвідомленням реальної небезпеки при порушенні цієї гармонії, стає суб'єктом і об'єктом соціоекономічного розвитку, коли соціальне та економічне становить єдине ціле, яке не можна розкласти на окремі складові.

По-п'яте, соціоекономічна єдність, яка формується за рахунок проявів комплементарності і взаємодії економічних суб'єктів, супроводжується паралельними культурними змінами, що, у свою чергу, є результатом економічного розвитку та підвищення матеріального добробуту людей, які на цій основі отримують можливість до самореалізації та соціальної захищеності. В таких умовах властивість комплементарності окремих верств населення породжує прагнення до взаємодії і взаємодоповнюваності, що підвищує економічну ефективність господарської системи, забезпечує її сталий розвиток.

По-шосте, актуалізація ідеї комплементарності в аналізі наслідків економічних трансформацій у постсоціалістичних країнах обумовлена необхідністю їх розуміння у повноті соціальних і економічних змін, у поєднанні інституціонального та соціокультурного підходів. Незважаючи на широкі можливості інституціонального підходу в дослідженні трансформаційних процесів, виникає необхідність вийти за його межі і досліджувати економічні та соціальні процеси через культурні явища, культурні тенденції, тобто інституційні уявлення про суспільство доповнити соціокультурними.

По-сьоме, економічна діяльність пов'язана з найбільш руйнівним впливом на довкілля, що об'єктивно породжує необхідність комплементарної взаємодії суспільства, економіки та екології. Наразі гостро постала потреба знайти нові складові елементи в суспільній та економічній життєдіяльності, в результаті якої вони, як єдине ціле, стануть перешкодою для руйнівного впливу на природне середовище та мотивом ощадливого використання екологічних ресурсів. Комплементарність економічного розвитку тут проявляється у тому, щоб віднайти ключ, здатний захистити людство від самознищення, тобто суспільство має усвідомити свою цілісність з природою – саме вона є тим замком, усередині якого і формуватиметься сучасний характер взаємодії в рамках економічного розвитку.

Список використаних джерел

1. Комплементарність [Електронний ресурс] // Encyclopedia of Science and Religion / Reich, K. Helmut. – 2003. – Доступний з : http://www.encyclopedia.com/topic/complementarity_principle.aspx
2. Принцип дополнительности [Електронний ресурс]. – Доступний з : [http://cyclowiki.org/wiki/Принцип_дополнительности_\(философия\)](http://cyclowiki.org/wiki/Принцип_дополнительности_(философия))
3. Alan Page Fiske Complementarity Theory: Why Human Social Capacities Evolved to Require Cultural Complements // Personality and Social Psychology Review. – 2000. – Vol. 4, No. 1. – Pp. 76–77.
4. Pitirim A. Sorokin. The Crisis of Our Age: the social and cultural outlook. – Dutton, 1942. – 338 p.
5. Пушкарев Е.А. Россия и международное правосудие: проблемные точки соприкосновения [Електронний ресурс] / Е.А. Пушкарев. – Доступний з : http://teoriapractica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2007/1/pushkarev.pdf
6. Фон Визер Фридрих. Теория общественного хозяйства [Електронний ресурс] / Ф. фон Визер. – Доступний з : http://www.libertarium.ru/lib_mbv_v
7. Липов В.В. Інституційна комплементарність: від моделі ринкової економіки до концепції множинності варіантів капіталізму / В.В. Липов // Економічна теорія. – 2010. – № 2. – С. 47–48.

8. Липов В.В. Измерение и оценка институциональной комплементарности: проблемы и инструменты / В.В. Липов // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. – Вип. 37–1. – Донецьк : ДонНТУ, 2009. – С.62.
9. В.В.Липов. Институційна комплементарність: від моделі ринкової економіки до концепції множинності варіантів капіталізму // Економічна теорія. – 2010.– № 2. – С. 49.
10. Липов В.В. Институциональная комплементарность социально-экономических систем / В.В. Липов. – Х. : ХНУ имени В.Н. Каразина. – С. 9–24.
11. Липов В.В. Дж. Арригі vs П. Кругман: фатальні стратегії та комплементарні витoki світової фінансової кризи / В.В. Липов // Економічна теорія. – 2014. – № 1. – С. 47–48.
12. Липов В.В. Институційна комплементарність: від моделі ринкової економіки до концепції множинності варіантів капіталізму / В.В. Липов // Економічна теорія. – 2010. – № 2. – С. 49.
13. Грищенко А.А. Комплементарность как методологический принцип логико-исторического исследования социально-экономического развития России и Украины / А.А.Грищенко // Социально-экономическое развитие России и Украины: противоречия и комплементарность / под ред. Р.С. Гринберга и В.М. Гейца. – М. : Институт экономики РАН, 2014. – С. 51–80.
14. Campbell J. The US financial crisis: lessons for theories of institutional complementarity // Socio-Economic Review. – 2011. – № 9. – Pp. 211–234.
15. Геец В.М. Комплементарность и противоречия в общественной и экономической модернизации Украины и России / В.М.Геец // Социально-экономическое развитие России и Украины: противоречия и комплементарность / под ред. Р.С. Гринберга и В.М. Гейца. – М. : Институт экономики РАН, 2014. – С.11–50.
16. Балабаниць А.В. Технологія планування стратегічних змін у системі управління маркетингом взаємодії підприємств / А.В. Балабаниць, Д.В. Сай // Теория и практика управления. – 2014. – № 1. – С. 34.
17. Балабаниць А.В. Интегроване управління системою маркетингової взаємодії : автореф. дис.... д-ра екон. наук : спец. 08.00.04 – Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / А.В. Балабаниць ; Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. – Донецьк, 2011.
18. Степаненко В.В. Економічна ефективність виробництва м'яса в сільськогосподарських підприємствах та формування його ринку : автореф. дис.... канд. екон. наук : спец. 08.06.01 / В.В. Степаненко ; Нац. аграр. ун-т. – К., 2004. – 21 с.

Надійшла до редакції 05.02.2015 р.

Бородин А.С.

младший научный сотрудник Института экономики и прогнозирования НАН Украины

ПРИНЦИП КОМПЛЕМЕНТАРНОСТИ В МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ ЭКОНОМИКИ

Проанализировано сущностное понимание явления комплементарности как одной из базовых характеристик взаимодействия и взаимодополняемости в различных сферах научных знаний; выделены его общие признаки и особенности проявления в междисциплинарном контексте в исследованиях экономики; подчеркивается комплементарная природа институтов и многовекторности человека в его стремлении ко взаимодействию и взаимодополняемости; акцентируется на разрушительном влиянии экономической деятельности на окружающую среду, что объективно порождает необходимость комплементарного взаимодействия для обеспечения экономического развития.

Ключевые слова: принцип комплементарности, междисциплинарный подход, взаимодополняемость.

Oleksandra Borodina, Junior Researcher, Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine

COMPLEMENTARITY PRINCIPLE IN SCIENTIFIC RESEARCH: AN INTERDISCIPLINARY DISCOURSE

The article aims on critical analysis of understanding the definition of "complementarity" in different scientific sectors. Outlined general characteristics of complementarity, which cause the necessity to use complementary approaches in research of modern socioeconomic processes.

Complementarity, as one of the basic characteristics of human being (economic, social, environmental, cultural, etc.) has a general meaning; its philosophical value consists in the fact that, opposite to unilateral approaches, using complementarity approaches becomes an important step forward in understanding supplement of rational and irrational in a developing economy.

The Idea of complementarity came into modern economic theories from theoretical approaches in the different spheres of science. This led to the development of new methodological principles in the economic theories, which stand for the principle of multiple interests in the person's desire to cooperating and complementing instead of struggling. A person, using complementarity principle, accepts the environment as a complex complementary system, and, as a result, understands the fact that any invasion into the system becomes a subject and object of socioeconomic development, where the social and the economic become a single unit, that cannot be separated.

Socioeconomic unity formed through complementarity and cooperation of economic subjects, is accompanied by parallel cultural changes, which are, in turn, a result of economic development and increase in welfare, so people are enabled to more effective self-fulfillment and social protection. Under such conditions, complementarity as a part of interaction between different groups of population brings motivation for more effective coordination and complementary activities, which increase economic effectiveness of and ensure sustainable development.

Economic activities are, in most cases, connected with a significant impact on the environment, which strongly require a complementary interaction between society, economics and ecology. As of now, the need to find new components in social and economic being is crucial, as it will allow to prevent irreversible impact on the environment and motivate to careful use of natural resources.

Actualization of the complementarity in the analysis of the results of economic transformations in former USSR countries is determined by the need of understanding them as a whole, in connection with institutional and sociocultural approaches. In spite of a broad opportunities of the institutional approach in research of transformational processes, there is a need of moving beyond and investigate economic and social processes through cultural tendencies, i.e. to complement the institutional understanding of the society with the sociocultural one.

Keywords: *complementary principle, interdisciplinary approach, complementarity.*

References

1. Complementarity. Reich, K. Helmut (2003). *Encyclopedia of Science and Religion*. Retrived from http://www.encyclopedia.com/topic/complementarity_principle.aspx [in Ukrainian].
2. Printsip dopolnitelnosti [The principle of subsidiarity]. Retrived from [http://cyclowiki.org/wiki/Printsip_dopolnitelnosti_\(filosofiya\)](http://cyclowiki.org/wiki/Printsip_dopolnitelnosti_(filosofiya)) [in Russian].
3. Fiske, Alan Page (2000). Complementarity Theory: Why Human Social Capacities Evolved to Require Cultural Complements. *Personality and Social Psychology Review*, 4 (1), 76-77 [in English].
4. Sorokin, Pitirim A. (1942). *The Crisis of Our Age: the social and cultural outlook*. Dutton [in Ukrainian].
5. Pushkarev, E.A. *Rossiya i mezhdunarodnoe pravosudie: problemnyie tochki soprikosnoveniya*. Retrived from http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2007/1/pushkarev.pdf [in Russian].
6. Fon Vizer, Fridrih. *Teoriya obschestvennogo hozyaystva [The theory of the social economy]*. Retrived from http://www.libertarium.ru/lib_mbv_v [in Russian].
7. Lypov, V.V. (2010). Instyutysiyna komplementarnist: vid modeli rynkovoyi ekonomiky do kontseptsiyi mnozhynnosti variantiv kapitalizmu [Institutional complementarity: from the model of the market economy to the concept of multiple variants of capitalism]. *Ekonomichna teoriya [Economic theory]*, 2, 47-48 [in Ukrainian].
8. Lypov, V.V. (2009). Izmerenie i otsenka institutsionalnoy komplementarnosti: problemy i instrumentyi [Measurement and evaluation of institutional complementarity: challenges and tools]. *Naukovi pratsi Donetskogo natsionalnogo tehnichnogo universitetu, Seriya: ekonomichna [Scientific papers of Donetsk national technical University. Series: economic]*, 37-1, 62 [in Russian].
9. Lypov, V.V. (2010). Instyutysiyna komplementarnist: vid modeli rynkovoyi ekonomiky do kontseptsiyi mnozhynnosti variantiv kapitalizmu [Institutional complementarity: from the model of the market economy to the concept of multiple variants of capitalism]. *Ekonomichna teoriya, [Economic theory]*, 2, 49 [in Ukrainian].
10. Lypov, V.V. (2011). *Institutsionalnaya komplementarnost sotsialno-ekonomicheskikh sistem [Institutional complementarity socio-economic systems]*. Kharkiv: The Kharkov national University named after V. N. Karazin, pp. 9-24 [in Russian].
11. Lypov, V. (2014). Dzh. Arryhi & P. Kruhman: fatalni stratehiyi ta komplementarni vytoky svi-tovoyi finansovoyi kryzy [J. Arrig vs Paul Krugman: fatal strategies and complementary origins of the global financial crisis]. *Ekonomichna teoriya [Economic theory]*, 1, 47-48 [in Ukrainian].

12. Лыпов, В.В. (2010). Instytutsiyna komplementarnist: vid modeli rynkovoyi ekonomiky do kontseptsiyi mnozhynnosti variantiv kapitalizmu [Institutional complementarity: from the model of the market economy to the concept of multiple variants of capitalism]. *Ekonomichna teoriya [Economic theory]*, 2, 49 [in Ukrainian].
13. Gritsenko, A.A. (2014). Komplementarnost kak metodologicheskii printsip logiko-istoricheskogo issledovaniya sotsialno-ekonomicheskogo razvitiya Rossii i Ukrainy [Complementarity as a methodological principle of the logical-historical study of socio-economic development of Russia and Ukraine]. *Sotsialno-ekonomicheskoe razvitie Rossii i Ukrainy: protivorechiya i komplementarnost [Socio-economic development of Russia and Ukraine: contradictions and complementarity]*. Moscow: Institute of Economics, RAS, p. 51–80 [in Russian].
14. Campbell, J., (2011). The US financial crisis: lessons for theories of institutional complementarity. *Socio-Economic Review*, 9, 211-234 [in English].
15. Heyets, V.M. (2014). Komplementarnost i protivorechiya v obschestvennoy i ekonomicheskoy modernizatsii Ukrainy i Rossii [Complementarity and contradiction in social and economic modernization of Ukraine and Russia]. *Sotsialno-ekonomicheskoe razvitie Rossii i Ukrainy: protivorechiya i komplementarnost [Socio-economic development of Russia and Ukraine: contradictions and complementarity]*. Moscow, Institute of Economics, RAS, p.11-50 [in Russian].
16. Balabanyts, A.V., Say, D.V. (2014). Tekhnolohiya planuvannya stratehichnykh zmin u systemi upravlinnya marketynhom vzayemodiyi pidpryyemstv [Technology planning strategic changes in the system of marketing management of enterprises cooperation]. *Teoriya y praktyka upravleniyya [Theory and practice of management]*, 1, 34 [in Ukrainian].
17. Balabanyts, A.V., (2011) *Intehrovane upravlinnya systemoyu marketynhovoyi vzayemodiyi*, avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovooho stupenya doktora ekonomichnykh nauk za spetsialnistyu 08.00.04, Ekonomika ta upravlinnya pidpryyemstvamy (za vydamy ekonomichnoyi diyalnosti) [Integrated management system of marketing interaction: abstract. dis.... d-RA Ekon. nauk : spets. 08.00.04 – Economy and management of enterprises (economic activities). Donetsk: Donetsk national University of Economics and trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky [in Ukrainian].
18. Stepanenko, V.V. (2004). *Ekonomichna efektyvnist vyrobnytstva myasa v silskohospodarskykh pidpryyemstvakh ta formuvannya yoho rynku*, avtoref. dys... kand. ekon. nauk: 08.06.01 [Economic efficiency of meat production in agricultural enterprises and the formation of its market : author. dis.... cand. econ. nauk : spets. 08.06.01]. Kyiv: National Agrarian University [in Ukrainian].